

Bohemica Olomucensia

roč. 5 (2013)

číslo 3

Zpracování a vydání publikace bylo umožněno díky finanční podpoře udělené roku 2012 Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR v rámci Institucionálního rozvojového plánu, programu V. Excellence, Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci: Zlepšení publikačních možností akademických pedagogů ve filologických a humanitních oborech FF UP.

Bohemica Olomucensia. 2013, roč. 5, č. 3. ISSN 1803-876X.

Obsah

**Studie
Studie**

FILIPÍ, Michaela. Lešanské jesličky Františka Hrubína ve světle textových pramenů, s. 181–195.

VRAJOVÁ, Jana. „Poznámky k tomu, co hledáme“ – Sofie Podlipská v kontextu myšlení fin de siècle, s. 196–203.

MALÝ, Radek. Překlad básně v mezní situaci. Ernst Jandl: *ottos mops / ottův mopslík*, s. 204–215.

MARX, Christoph – NEKULA, Marek. Konceptualizace hranice v německo-českých organizacích, s. 216–229.

SVOBODOVÁ, Jindřiška. Identita komunikantů v jednom typu mediálního politického interview, s. 230–248.

Recenze a zprávy

BLÁHA, Ondřej. Variantnost jazykových prostředků v rozhlasové češtině, s. 251–256.

MALÝ, Radek. Obraz druhé světové války a holocaustu v německy psané literatuře, s. 257–259.

KUBÍČEK, Tomáš. Laudatio prof. Lubomíru Doleželovi k udělení čestného doktorátu na FF UP, s. 260–263.

DOLEŽEL, Lubomír. Poděkování, s. 264–266.

Konceptualizace hranice v německo-českých organizacích¹

Christoph Marx – Marek Nekula

Příspěvek se zabývá tím, jak lze konceptualizovat česko-německou hranici a její překonávání v přeshraničně činných organizacích, kterým zkráceně říkáme „přeshraniční organizace“. Nejprve je v diachronní perspektivě načrtnuta funkce bavorsko-české hranice. Následně je vyloženo, jak se po pádu železné opony v těchto přeshraničních organizacích s pomocí jazyka/jazyků česko-německá hranice na jedné straně konstruuje a stává vnímatelnou, ale jak se tato hranice zároveň na druhé zároveň překonává a dekonstruuje. V důsledku toho se jazyk stává ústředním nástrojem konceptualizace a konstrukce hranice i jejího překračování.

Jako empirický základ následujícího výkladu slouží materiál, nasbíraný v pěti přeshraničních organizacích, které působí v oblasti kultury, sociálních prací, administrativy, ekonomiky a dalšího vzdělávání. Působit přeshraničně přitom znamená, že klíčové zájmové skupiny těchto organizací (např. zákazníci a jiné cílové skupiny, zřizovatelé, partneři atd.) se nacházejí jak na německé, tak i na české straně politické hranice. Od května roku 2009 byly v těchto organizacích vedeny rozhovory, v nichž pracovníci různého mateřského jazyka a působící v různých funkcích reflektovali aspekty jazykové situace a používání jazyka v těchto organizacích. Kromě toho byla v těchto organizacích metodou zúčastněného pozorování zkoumána interní a externí komunikace. Jak rozhovory, tak i pozorované interakce byly nahrávány, nahrávky transkribovány a kvalitativně vyhodnoceny.

1. Hranice dříve a dnes

„Existence hranic všeho druhu je stálým znovunalézáním toho, co existuje v hlavě jako určitá projekce. Hranice existuje jen v naší mysli, obrazotvornosti a paměti, nikoli *sama o sobě* [...] Neviditelnost hranice vyžaduje její estetické zjemnění nebo spíše zhrubnutí.“ (Bauer – Rahn 1997, s. 7 n.) Z dnešní perspektivy se hranice zdají být jasně uchopitelné, a to platí i pro česko-německou hranici. V duchu představy vzniku národní pospolitosti opírající se o myšlenku středověkého města jsou hranice, abychom zůstali u obrazu města, hradbami se silně omezenou propustností (Bach 2000, s. 16). Takovéto hranice lze popsat jako osy politických, hospodářských a sociálních asymetrií (Holly et al. 2003, s. 819). To platilo také pro česko-západoněmeckou hranici v časech studené války: *železná opona* zcela oddělovala rozdílné politické a hospodářské systémy. Avšak politická změna, k níž došlo v roce 1989, převedla Československo a její nástupkyni od roku 1993, Českou republiku, přes asociační dohodu s Evropskou unií v roce 1991 až k vlastnímu vstupu do Evropské unie v roce 2004. A nejpozději s ukončením pohraničních kontrol v prosinci roku 2007 ztratila česko-bavorská hranice téměř úplně svůj někdejší dělicí charakter, charakter zdi. Z hranice společenského systému a politického bloku se stala vnitřní evropská a kontaktní hranice. K charakteristice česko-bavorské, respektive česko-německé hranice lze přirozeně i nadále využívat politické, sociální a hospodářské

¹ Příspěvek vznikl v rámci kombinovaného projektu podporovaného německým Spolkovým ministerstvem pro vzdělávání a výzkum (BMBF) s názvem *Komplexní management na bázi humanitně vědní expertizy: Nutnost překladu a překladatelská praxe v organizacích v česko-bavorském pohraničním regionu*, jehož se účastní katedra sociální pedagogiky na univerzitě Friedricha Alexandra v Erlangenu-Norimberku, katedra sociologie na univerzitě v Münsteru a Bohemicum Regensburg-Passau na univerzitě v Řezně. Projekt zkoumá interkulturní překladové procesy v přeshraničních regionálních česko-německých organizacích z pedagogické, sociologické a lingvistické perspektivy. Další informace lze najít na internetové adrese www.grenzorganisationen.de.

diference a asymetrie (např. rozdíl v platech, rozdílnou cenovou hladinu, různé měny a právní systémy), ovšem distinktivní charakter této hranice je stále menší. Jako příklad je zde možné uvést vývoj v nejnovějším období, kdy jsou čeští turisté vnímáni ve východním Bavorsku jako platebně silní zákazníci, jejichž kupní síla se za posledních deset let ztrojnásobila (Henning 2009, s. 30).

2. Jazyková/jazykové hranice

Jazykové a komunikační bariéry, zažívané v konkrétní interakci, zůstaly však nastíněným politickým a ekonomickým vývojem po roce 1989 do značné míry nedotčeny. MUDr. Milada Emmerová, hejtmanka Plzeňského kraje, tak v létě roku 2009 uzavřela svou pochvalnou řeč na vývoj česko-německé spolupráce po pádu železné opony konstatováním: „Jediné, co nás ještě odděluje, je rozdílnost jazyků.“² Obdobnou reflexi česko-německé hranice jako jazykové bariéry lze najít také v jiných kontextech, jako např. v anketě k přeshraničním podnikatelským aktivitám v pohraničních regionech Bavorska a České republiky, kterou představila veřejnosti obchodní komora pro Oberfranken za účasti východobavorských obchodních komor v roce 2006. Také zde byla rozdílnost jazyků označena za jeden ze závažných brzdících faktorů přeshraniční spolupráce (Maier – Schläger-Zirlik 2006, s. 109 nn.).

Úloha jazyka jako distinktivního znaku vztahů mezi Němci a Čechy má přitom dlouhou tradici. Zatímco z dnešního hlediska se německo-česká hranice jeví jak geograficky, tak i jazykově jako jasně definovaná, nebyly tyto hraniční linie až hluboko do 20. století v žádném případě zřetelně definovány. Při překračování hranice z protestantského Saska do Čech tak na přelomu 18. a 19. století cestující identifikovali a refleктоvali různé druhy hranic: teritoriální státní hranici (rakouští pohraniční úředníci, hraniční kameny a pohraniční opevnění), konfesní hranici (boží muka podél cest jako zřetelný znak katolické kulturní krajiny), geografickou hranici (česká krajina...) a také jazykovou hranici (různé dialekty němčiny, respektive ve vnitrozemí česko-německá jazyková hranice; Krocová 2007, s. 188 nn.). Takto identifikovaným hraničím se v průběhu 19. století přičítal dle okolností různý význam, avšak až do poloviny století hrála stále důležitější roli teritoriální a funkční jazyková hranice. V německých jazykových oblastech Čech tak byla například státní hranice s Bavorskem a se Saskem, existující od roku 1803, vnímána jako méně důležitá než vnitřní jazyková hranice ve vnitrozemí Čech. Jinak tomu ovšem bylo u Čechů. Zatímco německé jazykové oblasti se v roce 1848 nadšeně přiklonily k frankfurtskému Národnímu shromáždění, František Palacký se jako představitel česky mluvících obyvatel Čech obával hrozící marginalizace českých jazykových oblastí v Čechách, a proto vkládal své politické naděje do Vídně a kladl důraz na teritoriální hranice Českého království (srov. Krzoska 2007). Spor o funkční jazykovou hranici se projevil v Badeniho jazykovém nařízení z roku 1897, které stanovilo, že se vedle němčiny bude v politické správě země jako vnitrostátní úřední jazyk používat také čeština. Kvůli bouřlivým protestům, které následovaly zejména v německých jazykových oblastech, musel Baden odstoupit a nařízení bylo opět odvoláno (Hoensch 1997, s. 392 n). Zdůrazňováním významu jasně stanovených státních hranic, které přispívají k sociální homogenizaci ohraničeného území a oddělují je od teritorií sousedních států, usiloval moderní národní stát o to,

² Baustein für ein Europa ohne Grenzen. In: *Der neue Tag*, 9. 7. 2009.

aby byly co nejjasněji definovány jazykové hranice, a to v souladu s politickými hranicemi. Tento proces byl ukončen v polovině 20. století.³

Ostře oddělené jazykové hranice existují však pouze tam, kde se od sebe jazykové skupiny vědomě distancují (Cichon 2005).⁴ Nejpozději po pádu železné opony to však ani ve zde zkoumaném případě česko-bavorské hranice už neplatilo, a tak byla také česko-německá jazyková hranice po roce 1989 znovu výrazně překračována. K tomu, aby byla jazyková hranice také skutečně překonána, potřebují strany interakce společný kód, společný jazyk, kterým by se dorozumívaly. Mají v tomto případě přinejmenším dvě možnosti: (1) využití jazyka typu *lingua franca*, např. angličtiny; tato možnost nebyla v prvních letech po převratu kvůli nedostatečným jazykovým znalostem pro praxi příliš vhodná. Nebo (2) adaptace na jazyk partnera v interakci (srov. Vandermeeren 1998, s. 36 nn.). Tento druhý případ se objevuje v praxi dosud mnohem častěji. Jazyková hranice je zde však spjata se značnou asymetrií. Zatímco němčina je jako někdejší *lingua franca* vědy a obchodu ve střední a východní Evropě a jako početně „velký“ jazyk hospodářsky nejsilnější země Evropské unie v České republice a zejména v regionech hraničících s německy mluvícími zeměmi velmi rozšířeným cizím jazykem (srov. Nekula – Marx – Šichová 2009, s. 58 nn.), čeština jako cizí jazyk v sousedním východním Bavorsku stále ještě víceméně živoří (srov. Freier – Wohlgemuth 2007). Na rozdíl od německo-francouzské státní a jazykové hranice existuje takováto asymetrie obdobně také v případě německo-polské hranice (Petrat et al. 2009, s. 103).

3. Jazyková/jazykové hranice v přeshraničních organizacích

Věnujme nyní pozornost tomu, jak zkoumané přeshraniční organizace pracují s problematikou dvojjazyčnosti, jak reflektují rozdílnost jazyků a jak programově konceptualizují hranici a překračování hranic. Dále zmíněné způsoby konceptualizace nejsou přitom relevantní pro všechny zkoumané organizace stejně, ale jsou v různých variantách přítomny ve všech organizacích. Tam, kde jsou v příkladech uvedeny názvy přeshraničních organizací, neodpovídají skutečným názvům organizací reprezentativního vzorku, a to ze dvou důvodů: (1) kvůli zachování anonymity zkoumaných organizací; (2) a jako indicie toho, že uvedené strategie překračování hranic konstituováním hranic nefungují jen v rámci námi zkoumaných organizací, nýbrž se využívají také v jiných přeshraničně činných organizacích.

Nejdříve je přitom třeba si ujasnit geografický prostor, ve kterém tyto organizace působí. Tento prostor je regionálně vymezen a definován formou kartografických znázornění, která se orientují například podle sousedních správních celků nebo podle orientačních bodů v podobě důležitých měst, respektive krajských měst. Tento prostor se formuje zpravidla symetricky podél teritoriální kontaktní hranice, např. v podobě srovnatelně velkých území/teritorií, měst jako Plzeň/Řezno nebo Praha/Mnichov (ale jen zřídka Berlín) jako symetrických orientačních bodů a/nebo stejného počtu správních jednotek (nebo měst) jak na české, tak i na německé straně (srov. schéma 1). V takovémto geograficky vymezeném prostoru zdůrazňují přeshraničně činné organizace jen určité znaky, například kulturní, ekologické nebo hospodářské povahy, které tvoří základnu pro

³ Ke Grégrově koncepci dělení Čech srov. Urban (1994, s. 662 nn.), resp. ke koncepcím řešení sudetoněmecké krize/krizí a k vyhnání srov. Beneš – Kural (2002), Brandes (2001); k naraci národního prostoru v českém Národním divadle srov. Nekula (2010) nebo Nekula (2009).

⁴ Dokonce ani vyhnání Němců z Československa nepřineslo ani Československu, ani české a slovenské části jazykovou homogenitu.

přeshraniční aktivity, tedy pro sociální interakci a tuto práci legitimizují.⁵ Státní hranice tvoří přitom většinou osu souměrnosti takto definovaného prostoru, takže na obou stranách hranice vznikají plošně přibližně stejně velké oblasti. Tímto způsobem se neutralizuje asymetrie mezi velkou zemí a malou zemí, která se v interakci odráží v poměru mezi velkým jazykem a malým jazykem. Geografické názvy v německy mluvící části tohoto prostoru mají německá pojmenování, na české straně jsou pojmenovány česky. Tam, kde na těchto mapkách není explicitně zdůrazněna státní hranice, stanoví si pozorovatel hranici sám na základě jazyka uvedených toponym:

Obrázek 1: Bavorsko-český pohraniční prostor⁶

Hranice je tak v kartografickém znázornění na jedné straně jazykově evokována, na druhé straně je překonávána celistvostí definovaného prostoru, který se rozprostírá symetricky podél jazykové prostorové hranice. Tato metoda má přitom pro přeshraniční organizace zcela zásadní význam a, jak ukazuje následující citát, je ještě dále specifikována a rozvíjena:

„Dann geht's auch darum, dass man was visualisiert, die Leute müssen irgendwas sehen, zum Beispiel werden bestimmte Projekte auf einer Karte gekennzeichnet, zum Beispiel wenn Oberviechtach ein Projekt hat mit Stříbro, dann gibt es zwischen Oberviechtach und Stříbro einen Strich, und wenn ich auf den Strich hingeh[e], dann öffnet sich das Projekt, und mir ist halt wichtig dass man einen Status hat, zum Beispiel 1. 1. 2009 und 1. 1. 2010 und man dann wie sieht, wie dichter ist dieses Spinnennetz geworden.“⁷

[Pak jde také o to, že se něco vizualizuje, protože lidé musí něco vidět, například se určité projekty vyznačují na mapě, třeba v takovém případě, když má Oberviechtach nějaký společný projekt se Stříbrem, tak se mezi Oberviechtachem a Stříbrem udělá čára, a když na tuto čáru najedu, otevře se mi projekt. Pro mě je totiž důležité, že je tu něco pevně stanoveno, například 1. 1. 2009 a 1. 1. 2010, a pak hned vidím, jak se tato pavučina zahustila.]

⁵ K pojmu *mapping* srov. Bachman-Medick (2006, s. 284 n).

⁶ Z jazykového hlediska německo-český pohraniční prostor. Pramen: bbkult.net

⁷ Z rozhovoru s vedoucím projektu jedné přeshraničně činné kulturní instituce ze dne 3. 7. 2009. Transkripce podle Nekula – Nekvapil – Šichová (2005).

Takováto kartografická znázornění se používají většinou na důležitém místě veřejné prezentace přeshraničních organizací, např. v reprezentativních brožurách a/nebo na internetových stránkách. Tyto mapy lokalizují organizace v geografickém pohraničním prostoru a tematizují jejich přeshraniční charakter.

Přeshraniční status takzvaných přeshraničních organizací, respektive přeshraničních projektů se odráží mj. i v jejich jazykově symetricky vytvořených názvech, které zmíněný status spolukonstituují. K dosažení této symetrie, respektive k vyloučení asymetrie se v názvech přeshraničních organizací jako neutrální *lingua franca* využívá latina (např. *Euregio Egrensis*) nebo angličtina (např. *Czech German Young Professionals Programm*) nebo se k pojmenování organizace volí symetricky řazená adjektiva (*deutsch-tschechisch, česko-německý, böhmisch-bayerisch, česko-bavorský* atd.). Další možností je využití slov, která jsou formou shodné jak v češtině, tak i v němčině a v obou jazycích mají také obdobný význam (např. *Geopark*). Další strategií je (třeba jen částečná) dvojjazyčnost názvu (např. *Brücke-Most-Stiftung, Schauplatz – Dějiště*). Takovým způsobem evokuje už sám název přeshraniční organizace nejen překračování a překonávání hranic a symetrii, nýbrž také samu hranici a s ní konotované asymetrie, jež je třeba překonat. I při pojmenování virtuálního prostoru se projevuje tendence k překračování hranic a k symetrizaci obou „částí“ podél jejich jazykové hranice. Většina zkoumaných organizací a projektů tak upouští od specifické domény dané země (.de/.cz) ve prospěch neutrálního názvu domény (.eu/.org/.info/.com). Tam, kde existují národní názvy domén, je přinejmenším úvodní strana jazykově neutrální, symetrizující.

Přehled: strategie symetrizace při pojmenování přeshraničních organizací/projektů	
neutrální jazyk (např. latina, angličtina)	<i>Euregio Egrensis, Centrum Bavaria Bohemia, Czech-German Young Professionals Program, Czechpoint, Porta Bohemica</i>
slova formou a významem přináležející k oběma jazykům	<i>Tandem, Čojč, Jana, Geopark</i>
(jazykově specifické) zdvojení adjektiv označujících jazyk/národnost/zemi	<i>Deutsch-tschechischer Zukunftsfonds vs. Česko-německý fond budoucnosti, česko-bavorský Geopark vs. bayerisch-böhmischer Geopark</i>
(částečně) dvojjazyčné názvy	<i>Brücke-Most Stiftung, Schauplatz-Dějiště, Deutsch-Tschechische Gesellschaft / Německo-Česká Společnost</i>
symetrické/neutrální internetové domény	<i>brueckenland.eu, cgyp.eu, ovis.info, bbkult.net, wir-sind-europa.com, cojc.eu, schauplatz-dejiste.eu, ahoj.info, dtg-ncs.com, dtjvcnsp.org, d-cz.com</i>

Jazykové vytváření a překonávání hranic podle tohoto vzoru se uplatňuje také v jazykové interakci, a to specifickým způsobem užití toponym vztahujících se k prostoru společných aktivit. Za svého druhu neutralizující strategii lze považovat přijetí a užívání příslušné jinojazyčné jazykové varianty, kde se mluví – s výjimkou běžně užívaných exonym (jako například *Prag* a *Pilsen* v němčině nebo *Řezno* a *Mnichov* v češtině) adaptuje na jiný jazykový kód. Jako příklad tohoto postupu lze uvést použití

toponym ve výše citovaném příkladu, kde se *Stříbro* užívá citátově a kde se pomíjí tradiční německé toponym *Mies*, označující *Stříbro*. Zdvojením českého a německého toponyma „Stříbro“ a „Oberviechtach“ se ve výše citovaném interview také jazykově zdůrazňuje, že tato místa jsou zakotvena v rozdílném jazykovém (a politickém) kontextu. Z této základní neutralizující formy vycházejí četné varianty, které evokují různé aspekty vytváření a překonávání hranic jako např. užití obou jazykových variant názvu, kdy dochází ke změně jazykového kódu orientované na adresáta, přičemž se zde nemíníme věnovat funkci korektury (např. „das Museum in Cheb (.) in Eger“, „das Tschechische Zentrum in Dráž..äh=Dresden“), použití německých místních jmen pro české obce a města (např. *Tachau* místo *Tachov*, *Taus* místo *Domažlice*) za účelem vymezení jazykové hranice z roku 1945 nebo například výslovnostní chyby při reprodukci toponym v druhém jazyce jako signál nedostatečné znalosti jazyka a existence funkční jazykové hranice. Přirozeně je možné hranici vytvořit evokací kategorie „hranice“. Toho lze dosáhnout buď přímo („auf beiden Seiten der *Grenze*“ / „na obou stranách *hranice*“) nebo nepřímo pomocí synonym („auf beiden Seiten“ / „na obou stranách“, „auf der tschechischen Seite“ / „na české straně“, „auf der deutschen Seite“ / „na německé straně“) nebo při použití odpovídajících prostorových deiktik jako například „hier“ / „zde“, „dort“ / „tam“ nebo „drüben“ / „na druhé straně“.⁸

Dosud byly přeshraniční organizace zkoumány hlavně ve vztahu k jejich prostředí, v jejich (pohraniční) regionální lokalizaci. V našem výzkumu stojí v popředí zájmu také otázka, jak se těmito způsoby lokalizace hranice vždy znovu re-konstruuje či re-prezentuje a překračuje také jazykově. Hranice se přitom konstruuje a dekonstruuje také uvnitř zkoumaných přeshraničních organizací. Přitom se například v konkrétně vnímaném prostoru vytváří hraniční prostor, v němž se zviditelňuje a vnímá hranice. K vizuálnímu znázornění hranice přispívají nejen již zmíněná znázornění geografického prostoru na mapách, nýbrž také národní symboly jako například národní barvy nebo vlajky. V takových prostorech se jako indexy národních jazyků či jazykově vymezených národů používají také jazykové jednotky nebo systémy písma (spřežky vs. diakritika). Tak jsou například stěny vstupní haly jednoho česko-německého kulturního centra vyzdobeny a trvale kódovány instalací česko-německých párů slov. Rozdílnost jazykových kódů, které reprezentují příslušné státy, evokuje jazykovou hranici, kterou „zrcadlením“ jazyků ve smyslu posláním příslušné přeshraniční organizace zároveň symbolicky překračuje. Tyto slovní páry, které se významově zrcadlí a navzájem se překládají, překonávají spolu s nabídkami výuky druhého jazyka v jazykových kurzech dané organizace (což umožňuje individuální překračování hranic) jazykovou hranici a otevírají cestu k překladu obsahů a kultur.

Přeshraniční charakter těchto organizací se však zviditelňuje nejen v jejich dekorativním, vizuálním ztvárnění jako pohraničního prostoru, ale na úrovni organizace také v plánování a podobě komunikace v situacích, v nichž dochází k jazykovému kontaktu. Přitom jsou k dispozici tyto základní strategie dorozumívání: *ne-adaptace* (překládání/tlumočení), *a/symetrická adaptace* (přijímání mateřského jazyka partnera/partnerů komunikace) a *sjednocení* (např. použití angličtiny jako *lingua franca*; srov. Vandermeeren 1998, s. 36 nn.). Zejména ve vnější komunikaci je princip jazykové symetrie (analogicky ke geografické, respektive k vizuální symetrii) podstatným a vědomě voleným pořádacím principem, který má nejen zajistit nezbytné přenášení informací, ale má zároveň také programové opodstatnění:

⁸ K roli osobních a prostorových deiktik a k narativní konstrukci identity srov. Quasthoff (1987), Nekula (2005), De Fina (2006). K politickým dimenzím toponym a k jazykovému konfliktu toponym srov. např. Eller – Hackl – Lupták (2008); k toponymům a ideologii srov. např. Nekula (2008).

„Das Projekt war von vornherein zweisprachig konzipiert, da gab`s also auch immer Diskussionen, wenn man die Sprache anklickt, durch die Zweisprachigkeit ist die Seite, der Platz wird geringer, auf der anderen Seite hab ich gesagt ich will nicht locker lassen von der Zweisprachigkeit, von der echten Zweisprachigkeit, weil es ein Alleinstellungsmerkmal [...] ist, und wir sind ein Projekt das sich von vornherein die Zweisprachigkeit auf die Fahnen geschrieben hat, auch hier im Haus, und da gibt es keinen Kompromiss.“⁹

[Projekt byl od počátku koncipován dvojjazyčně, byly kolem toho vždy také diskuse, když se klikne na jazyk, tak je kvůli dvojjazyčnosti stránka, místa je méně, ale na druhé straně jsem řekl, že se dvojjazyčnosti nevzdám, opravdové dvojjazyčnosti, protože to je něco, čím jsme jedineční [...], a my jsme projekt, který si od počátku na korouhev napsal dvojjazyčnost, i tady v našem sídle a v tom neexistuje kompromis.]

Tato dvojjazyčnost se projevuje mimo jiné v česko-německých výročních zprávách, textech pro tisk, letácích, publikacích, nápisech uvnitř budovy a na internetových stránkách stejně jako v důsledné dvojjazyčnosti veřejných akcí a tiskových konferencí. Pomocí této vnější dvojjazyčnosti mají být jak německé, tak i české cílové skupiny osloveny ve své mateřštině. Angličtina jako (neutrální) *lingua franca* se zde zásadně nevyužívá, na rozdíl od globálně nebo přinejmenším mezinárodně nebo nadnárodně činných organizací v ekonomické oblasti. Zkoumané organizace jsou přitom ve své vnější symetrické dvojjazyčnosti z tohoto hlediska vysoce formalizované, přičemž se tím programově staví proti reálné jazykové asymetrii na česko-německé hranici a drží se vlastních ideologických zásad, respektive zásad politické korektnosti. Dvojjazyčnost se ve zkoumaných přeshraničních organizacích jeví jako jeden z ústředních prostředků reflexe a zviditelnění jejich přeshraničního poslání.

Uvedený citát však také ukazuje, že realizace takto vzniklých požadavků na překlad je dost nákladná a nese s sebou také určitá omezení. Texty a zprávy se musí překládat, akce se musí konsektivně nebo simultánně tlumočit a dotazy se musí zodpovídat v různých jazycích, což je spjato se značnými finančními, časovými a obsahovými „náklady“. Na určitá funkční místa je třeba k externí komunikaci využívat pracovníky se specifickými jazykovými znalostmi. Ti se získávají buď jako stálí pracovníci, popř. jsou na organizace vázání nějakou formou kooperace, nebo se podle potřeby najímají jako externí překladatelé či tlumočníci. V mnoha případech jsou to zaměstnanci z Česka, kteří disponují velmi dobrými nebo vynikajícími znalostmi němčiny. Z „Čecha“ (což je národní kategorie) se přitom v rozhovorech stává „Mitarbeiter“ / „spolupracovník“, „Praktikant“ / „praktikant“ nebo „Kollege“ / „kolega“, čímž se přechodem do alternativní sociální, zde kolegiální kategorizace překonává jazyková hranice, evokovaná etnickými kategorizacemi „Deutsche/r“ / „Němec/Němka“, „Tscheche/Tschechin“ / „Čech/Češka“. V etnicky modifikovaných kolegiálních kategorizacích jako „deutscher Mitarbeiter“ / „německý spolupracovník“ nebo „deutscher Kollege“ / „český kolega“ se tak pro změnu manifestuje jazyková hranice probíhající samotnou organizací (Nekvapil 1997, Nekula 2005).

Vnější dvojjazyčnost, jež organizacím dovoluje, aby se obracely na cílové skupiny v Bavorsku a v Čechách, se v té či oné podobě promítá také do interní komunikace, protože pracovníci s různým mateřským jazykem spolupracují jako partneři nebo kolegové. Symetrickou formou interakce by zde byl vícejazyčný dialog, respektive využití neutrálního jazyka *lingua franca*, které symetrizují komunikaci (srov. Vandermeeren 1998, s. 44 nn.). Ukazuje se však, že v interní komunikaci dominuje asymetrická adaptace ve prospěch němčiny, jak lze očekávat na základě výše vylíčených skutečností

⁹ Rozhovor s vedoucím projektu jedné přeshraničně činné kulturní instituce ze dne 3. 7. 2009.

(velký jazyk versus malý jazyk, význam daného jazyka jako cizího jazyka v sousední zemi atd.). Na tomto místě se projevuje rozdíl ve zvolené strategii dorozumívání ve vnitřní a vnější komunikaci. Dvojjazyčnost vnější komunikace slouží symbolické reprezentaci a odpovídajícímu zdůraznění rovnoprávnosti jazyků a jejich mluvčích, i když taková symetrie nemusí být v každodenní komunikaci zkoumaných organizací z různých důvodů (chybějící jazyková kompetence, nedostatečná efektivita, ztráta času atd.) přítomná, nebo je přítomná jen omezeně. Jmenované strategie dorozumívání, tedy ne-adaptace, adaptace a sjednocení, lze na úrovni organizací nazírat terminologicky i alternativně. V případě ne-adaptace se jedná o *zviditelňování překladu*, v případě ostatních strategií dorozumívání jde o jeho zneviditelňování. Podle toho může zvolená strategie v plánování interní a externí komunikace sloužit symbolickému zviditelnění, respektive zneviditelnění překladu, symbolickému zviditelnění překračování hranic, respektive zneviditelnění, potlačení hranic/hranice.

4. Resumé

Jazyk má pro konceptualizaci hranice ve zkoumaných organizacích velký význam. Důvody pro to lze shrnout v zásadě do těchto bodů: (1) Zdůraznění jazykové hranice umožňuje lokalizaci v přeshraničním prostoru bez toho, aby se musela nutně evokovat politická, systémová hranice; hranice je tak reprezentována česko-německou jazykovou hranicí a dovoluje ideově zamýšlené překračování politické či systémové hranice. (2) Překračování hranice je ve zkoumaných organizacích dosaženo ve značné míře usouvztažením jazyků a důslednou česko-německou dvojjazyčností ve vnější komunikaci, tj. hranice se zviditelňuje existencí jazyků vedle sebe a v překladu se překonává. (3) Zkoumané jazykové prostory nelze chápat jako dvojjazyčné prostory jen na základě jejich ztvárnění, neboť jsou i kontaktním prostorem pro interakce mezi německými a českými mluvčími. To platí zejména pro pracovníky těch přeshraničních organizací, pro které se komunikace v jiném než mateřském jazyce stala každodenní nutností.

Z faktu, že v různých komunikačních situacích (např. v externí nebo interní komunikaci) se volí různé strategie dorozumívání, lze vyvodit, že vědomé zacházení s vícejazyčností je ve zkoumaných přeshraničních organizacích prostředkem, jak znázornit identitu této organizace jako přeshraničně činné instituce. Svou symetrickou dispozicí jsou tyto organizace substrátem hranice (srov. Rahn 1997). To, že dvojjazyčnost těchto organizací – což se ukazuje v jejich interní komunikaci – je konečkonců vytvářena jejich dvojjazyčnými pracovníky, lze chápat jako signál toho, že jazykovou hranici – a na bavorsko-českou hranici lze po pádu železné opony nahlížet právě takto – nelze překonávat jen symbolickou dvojjazyčností jednotlivých organizací, nýbrž že se to může podařit pouze na individuální úrovni. Snahy posílit češtinu v Bavorsku jako cizí jazyk jsou přitom prvním krokem, jak neutralizovat existující jazykové asymetrie.

Literatura

BACH, Maurizio (2000). Die Europäisierung der nationalen Gesellschaft? Problemstellungen und Perspektiven einer Soziologie der europäischen Integration. In: *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, Sonderheft 40, s. 11–35.

- BACHMANN-MEDICK, Doris (2006). *Cultural Turns. Neuorientierungen in den Kulturwissenschaften*. Reinbeck bei Hamburg: Rowohlt.
- BAUER, Markus – RAHN, Thomas, eds. (1997). *Grenze. Begriff und Inszenierung*. Berlin: Akademie-Verlag.
- BENEŠ, Zdeněk – KURAL, Václav, eds. (2002). *Geschichte verstehen. Die Entwicklung der deutsch-tschechischen Beziehungen in den böhmischen Ländern 1848–1948*. Praha: Gallery.
- BRANDES, Detlef (2001). *Der Weg zur Vertreibung 1938–1945*. München: Oldenbourg.
- CICHON, Peter (2005). Die Entstehung und Entwicklung von Sprachräumen und Sprachgrenzen im Bewusstsein der Sprecher. In: CICHON, Peter et al., eds. *Entgrenzungen. Für eine Soziologie der Kommunikation; Festschrift für Georg Kremnitz zum 60. Geburtstag*. Wien: Ed. Praesens, s. 189–200.
- ELLER, Nicole – HACKL, Stefan – ĽUPTÁK, Marek, eds. (2008). *Namen und ihr Konfliktpotential im europäischen Kontext*. Regensburg: Edition Vulpes.
- DE FINA, Anna (2006). Group identity, narrative and self-representations. In: DE FINA, Anna – SCHIFFRIN, Deborah – BAMBERG, Michael, eds. *Discourse and Identity*. Cambridge, Mass: Cambridge UP, s. 351–375.
- FREIER, Kathrin – WOHLGEMUTH, Katharina (2007). „Tschechisch? Sprech' ich!“ – Ergebnisse einer Fragebogenerhebung zu den Tschechischaktivitäten an bayerischen und sächsischen Schulen. In: *Brücken – Germanistisches Jahrbuch Tschechien-Slowakei*, 15, s. 479–492.
- HENNING, Jens (2009). Rezepte für die Zukunft des Handels. In: *Wirtschaft konkret*, prosinec 2009, s. 28–30.
- HOENSCH, Jörg K. (1997). *Geschichte Böhmens. Von der slawischen Landnahme bis zur Gegenwart*. München: Beck.
- HOLLY, Werner – NEKVAPIL, Jiří – SCHERM, Ilona – TIŠEROVÁ, Pavla (2003). Unequal Neighbours: Coping with Asymmetries. In: *Bordering European Identities. Journal of Ethnic and Migration Studies*. Vol. 29: 5, s. 819–834.
- KROCOVÁ, Martina (2007). Kontinuität und Wandel: Die Wahrnehmung der sächsisch-böhmischen Grenze, 1780–1850. In: DUHAMELLE, Christophe – KOSSERT, Andreas –
- STRUCK, Bernhard, eds. *Grenzregionen. Ein europäischer Vergleich vom 18. bis zum 20. Jahrhundert*. Frankfurt, New York: Campus Verlag, s. 181–202.
- KRZOSKA, Markus (2007). Brückenlandschaft oder Ende der Welt? Das Egerland als Grenzgebiet im langen 19. Jahrhundert. In: DUHAMELLE, Christophe – KOSSERT, Andreas – STRUCK, Bernhard, eds. *Grenzregionen. Ein europäischer Vergleich vom 18. bis zum 20. Jahrhundert*. Frankfurt, New York: Campus Verlag, s. 247–272.
- MAIER, Jörg – SCHLÄGER-ZIRLIK, Patricia (2006). Grenzüberschreitende Unternehmensaktivitäten in den Grenzregionen Bayerns und der Tschechischen Republik – Status quo – Potenziale – Barrieren. Bayreuth.
- NEKULA, Marek (2005). Aktualisierung und Überwindung ethnischer Stereotypen in der interkulturellen Wirtschaftskommunikation. In: HASLINGER, Peter – JANICH, Nina, eds. *Die Sprache der Politik – Politik mit Sprache*. München: FOROST-Arbeitspapier, 29, s. 31–40.

NEKULA, Marek – NEKVAPIL, Jiří – ŠICHOVÁ, Kateřina (2005). *Sprachen in multinationalen Unternehmen auf dem Gebiet der Tschechischen Republik*. München: FOROST-Arbeitspapier, 31.

NEKULA, Marek (2008). Hus – Husova, Žižka – Žižkov...: Toponyma a ideologie. In: ČORNEJOVÁ, Michaela – KOSEK, Pavel, eds. *Jazyk a jeho proměny. Prof. Janě Pleskalové k životnímu jubileu*, Brno: Host, s. 178–194.

NEKULA, Marek (2009). Hankův pohřeb a idea českého Slavína: Přebírání a dominance veřejného prostoru a teritoria českými národními symboly. In: *Pražský historický sborník*, 37, s. 149–193.

NEKULA, Marek – MARX, Christoph – ŠICHOVÁ, Kateřina (2009). Sprachsituation in Unternehmen mit ausländischer Beteiligung in der Tschechischen Republik. In: TRUCHOT, Claude, ed. *Sprachwahl in Europäischen Unternehmen / Language choice in European companies / Choix linguistiques dans les entreprises en Europe*. Berlin, New York: de Gruyter. Sociolinguistica, 23, s. 53–85.

NEKULA, Marek (2010). Die nationale Kodierung des öffentlichen Raums in Prag. In:

BECHER, Peter – KNECHTEL, Anna, eds. *Praha-Prag. Literaturstadt zweier Sprachen*. Passau: Stutz Verlag, s. 63–88.

NEKVAPIL, Jiří (1997). Die kommunikative Überwindung der tschechisch-deutschen ethnischen Polarisierung. In: HÖHNE, Steffen – NEKULA, Marek, eds. *Sprache, Wirtschaft, Kultur. Deutsche und Tschechen in Interaktion*. München: Iudicium 1997, s. 127–145.

PETRAT, Anke et al. (2009). *Transnationale Zivilgesellschaft: Einsichten und Perspektiven aus Städten in Grenzregionen. Europa im Wandel*. Frankfurt, Peter Lang.

QUASTHOFF, Uta (1987). Linguistic Prejudice / Stereotypes. In: AMMON, Ulrich – DITTMAR, Norbert – MATTHEIER, Klaus J., eds. *Sociolinguistics / Soziolinguistik*. Bd. 2. Berlin, New York: Walter de Gruyter, s. 785–799.

RAHN, Thomas (1997). Grenz-Situationen des Zeremoniells in der frühen Neuzeit. In: BAUER, Markus – RAHN, Thomas, eds. *Die Grenze. Begriff und Inszenierung*. Berlin: Akademie-Verlag, s. 177–206.

URBAN, Otto (1994). *Die tschechische Gesellschaft 1848–1918*. Band 1. Wien, Köln, Weimar: Böhlau.

VANDERMEEREN, Sonja (1998). *Fremdsprachen in europäischen Unternehmen. Untersuchungen zu Bestand und Bedarf im Geschäftsalltag mit Empfehlungen für Sprachenpolitik und Sprachunterricht*. Waldsteinberg: Heidrun Popp Verlag.

Conceptualisation of borders in German-Czech organisations

Language plays in conceptualisation of the border very important role. The reasons can be summarized in this way: (1) emphasizing of language border enables the localization without obligate evocation of the political, systemic border; the border is represented by Czech-German language border which enables ideologically proposed overcrossing of the political and systemic border. (2) The border overcrossing is in the analysed organisations approached by declaring the relations of both languages and by thoroughgoing bilingualism in the external communication, i.e. the border is being made visible through the simultaneous existence of both languages and it is being overcome in the translation. (3) It is not possible to understand the analysed language areas as bilingual areas on the base of their depiction, because there are contact interactions between users of Czech and

German language in the area. This is the case of employees of that border crossing organisations wherein the communication in non-mother tongue became the everyday necessity.

Prof. Dr. Marek Nekula

Bohemicum – Institut für Slavistik

Universität Regensburg

D-93040 Regensburg

Bundesrepublik Deutschland

marek.nekula@sprachlit.uni-regensburg.de

Christoph Marx (Dipl.-Kulturwirt)

Bohemicum – Institut für Slavistik

Universität Regensburg

D-93040 Regensburg

Bundesrepublik Deutschland

christoph.marx@sprachlit.uni-regensburg.de